

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİNDE VAKIFLARIN YERİ VE ÖNEMİ*

*Doç.Dr.Ahmet Turan YÜKSEL***

Abstract

Position on Role of the Ewqaf in the Muslim-Turkish Civilization

The waqf, one of the most important institutions in the Turkish-Islamic civilisation, was established in all of the Muslim-Turkish states throughout the history. By means of the awqafs founded in different fields, many social, cultural, religious and economical services were performed alongside with health and transportation. All the services given in the awqafs were out of charge and given to everyones without any discrimination of religion and nation. In this way, the awqaf played very eminent role in setting up a sound integration and mutual confidence between the society and the state. In addition, they had great portion in setting social justice and solidarity in the society, in developing different sciences, architecture and fine arts, in creating environmental conscience to protect this world and its objects. Because of all these reasons, the awqaf should be preserved as the alive witnesses of the history and they should be regained its historical function and survive as one of the eminent parts of our civilisation.

Genel bir ifadeyle insanın sahip olduğu bir mülkü üzerinde hiçbir tasarruf hakkı kalmamak üzere süresiz olarak hayırlı bir işe tahsis etmesi demek olan vakıf, bir müessese olarak Türk-İslâm medeniyetinde her alandaki güzel örnekleriyle var olmuştur. Hatta vakıflar, bu medeniyete bir vakıf medeniyeti denilecek ölçüde zengin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu münasebetle burada, oldukça

* XVII. Vakıf Haftası münasebetiyle 8 Aralık 1999'da düzenlenen "Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi" konulu panelde sunulan bildirinin metnidir.

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

zengin olan Türk-İslâm medeniyetinde vakıfların yeri ve önemine, bazı örneklerle işaret edilmeye çalışılacaktır.

Tarihçesi ve ilk defa ne zaman kurulduğu konusunda farklı değerlendirmelerin yapıldığı¹ vakıf müessesesinin Türk-İslâm tarihindeki serüveni, ilk defa Karahanlılar döneminde ve Karahanlı Emiri Ebû İshak İbrahim b. Nasr Tamgaç Buğra Han tarafından kurulan eserle başlamıştır. Tamgaç Buğra Han, vakıf bir medrese tesis etmiştir. Bu vakfın dikkat çeken özelliği, Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün 1067'de Bağdat'ta kurduğu ve yine bir vakıf medrese olan Bağdat Nizâmiye Medresesi'nden önce kurulmuş olmasıdır.²

Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte vakıf müessesesi, bir kat daha gelişme göstermiştir. Zira ehl-i sünnet akidesini benimseyen Selçuklu Devleti'nin, Şii-Fâtîmî devletine karşı giriştiği mücadelede her alanda bir çok dini müessese ve özellikle medrese kurması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ayrıca XI-XII. yüzyıllarda tarikatların düzenli bir sosyal müessese şeklini alması, Selçuklu topraklarında yine birer vakıf müessesesi olan tekke ve zâviyelerin artmasına sebep olmuştur. Bu münasebetle Selçuklu Sultanları, şehzadeleri, devlet adamları ve ileri gelenler büyük vakıf eserler kurma konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.

Selçuklular'dan sonra ortaya çıkan diğer Türk-İslâm Devletlerinin - Hârezmşahlar, Atabekler, Eyyübîler, Memluklar, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar - idareleri altındaki bölgelerde vakıf müessesesinin büyük oranda gelişmesini sağladıkları görülmektedir. Aynı şekilde Moğol prensleri, müslüman olduktan sonra, tahrip olan şehirlerin kalkınmasıyla birlikte büyük vakıflar kurmuşlardır. Meselâ, Gazan Han, Hüdâbende ve Ebû Saîd gibi müslüman Moğol hükümdarları ve zengin Moğol emirleri, büyük vakıflar tesis etmişler ve onların idaresi için geniş arazi emlak tahsis etmişlerdir. Onlardan sonra da Celâyirler, Timûrîler, Akkoyunlular, Safevîler, Şeybânîler gibi Moğol ve Türk sülaleleri dönemlerinde de vakıfların gelişmesi devam etmiştir. Nihayet Anadolu Selçuklularının yıkılmasıyla ortaya çıkan Beylikler zamanında ve özellikle de Osmanlı Devleti döneminde, vakıf müessesesi büyük bir önem kazanmıştır.³

İslâm öncesi döneme kadar da giden, ancak Türk-İslâm medeniyetinde Karahanlılar ile başlayan vakıf müessesesi, Osmanlılar döneminin sonuna kadar sürekli gelişerek varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nden sonra da günümüze kadar gerek eski vakıf eserler ve gerekse de yeni kurulan vakıflar yoluyla vakıf müessesesi devam etmektedir.

¹ Vakfın menşei hakkında bkz. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", Vakıflar Dergisi (1942), Sayı: II, s. 1-13; Walter Ruben, "Budist Vakıflar Hakkında", Vakıflar Dergisi (1942), Sayı: II, s. 173-183; Ali Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi (1965), Sayı: VI, s. 9-13; İsmet Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", Vakıflar Dergisi (1976), Sayı: XI, s. 49-55;

² Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", s. 52.

³ Köprülü, s. 13-14.

Bu tarihi süreçte vakıfların Türk-İslâm medeniyetinin her alanında ortaya çıktığı görülmektedir. Hatta bu müessese alabildiğine ilerleyerek İslâm hukukunun en zengin ve orijinal müesseselerinden biri belki de birincisi haline gelmiştir.⁴ Bu şekilde Türk-İslâm toplumunda meydana gelen sosyal ve kültürel değişmeler süreci içinde, belirli dönemlerde bazı ülkelerin iktisadi hayatının gelişmesini durduran unsurlar arasında gösterilmesinin yanı sıra özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp gerilediği ve yıkılmaya başladığı dönemde sosyal hayat ve diğer kurumlar gibi vakıf kurumunun da unsurlarıyla birlikte bozulmasıyla menfi açıdan da izler bırakacak olan bir müessese haline gelen⁵ vakıflar, bu istisnalar bir tarafa bırakılırsa, müsbet anlamda önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Cami, mescit, tekke ve zâviye, medrese, kütüphane, dâru'l-hadis, dârüşşifa, imâret, kervansaray, han, bedesten çeşme, sebil, şadırvan, su bendleri, pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları, ribat v.b. vakıf eserler dini, ilmi, sosyal, sağlık, spor, askeri ve iktisadi alanlarda Türk-İslâm medeniyetine damgasını vurmuştur.

Bir başka ifadeyle, vakfiye ve benzeri belgeler incelendiğinde tarihimizde birçok hizmetin vakıf yoluyla yapılması öngörülmektedir. Bu hizmetler şu şekilde sıralanabilir:

1. Eğitim ve öğretim hizmetleri.
2. Kültür hizmetleri.
3. Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri.
4. Dini hizmetler.
5. Sağlık hizmetleri.
6. Hayri ve sosyal yardım hizmetleri.
7. Güvenlik hizmetleri.
8. Ulaşım hizmetleri.
9. Temizlik hizmetleri.
10. Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler.
11. Ekonomik hizmetler.
12. Şehircilik hizmetleri.⁶

⁴ Şakir Berki, "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", Vakıflar Dergisi (1968), Sayı: VI, s. 45.

⁵ Bkz. Bahaeddin Yediıldız, "XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi (1982), Sayı: XV, s. 33; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Yay. O.Okuyar, H.İncelik, Ankara, 1980, s. 157-161.

⁶ İbrahim Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi (1982), Sayı: XV, s. 55. Bu konuda ayrıca bkz. Şakir Berki, "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", Vakıflar Dergisi (1965), Sayı: VI, s. 85-91.

Vakıf eserlerden cami, mescit, tekke ve zaviye, medrese, kütüphane ve dâru'l-hadis gibi eserler, dini ve ilmi hayatın, eğitim ve öğretimin önemli unsurları olarak fonksiyon icra etmişlerdir.

Birer vakıf tesisi olan camiler her şehirde dini hizmetlere açık, şehir mimarisinin en önemli unsurunu teşkil etmiştir. Hizmet açısından da dini ve eğitim hizmetlerinin yanısıra Anadolu'da birleştirici ve dayanışmayı sağlayıcı birer kurum olarak fonksiyon icra etmişlerdir. Anadolu'nun diğer bütün şehirleri gibi Konya'da da Alâaddin Camii, İplikçi Câmii ve Sahib Ata Camii, birer vakıf eser olarak inşa edilmiştir.⁷

Camiler sadece ibadet yerleri değildi. Dini görevlerin ifası dışında ilmi faaliyetlerin yapıldığı, halkın irşat edildiği bu müesseselerde görevli olan imamlar, daha başka yetkilere de sahiptiler. Örneğin Osmanlı Devleti'nde sultanın beratı ile göreve getirilen imamlar, özellikle sosyal faaliyetler açısından da önemli bir rol oynuyorlardı. Hatta 1245/1829 yılında muhtarlık teşkilatı kuruluncaya kadar mahallenin yöneticisi durumunda olan imamlar, kadıların temsilcisi konumundaydılar. Kadıların yerine getirmeleri gereken pek çok işte imamlardan yardım gördükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Muharrem 1130/Aralık 1717 tarihli bir vesikaya göre, İstanbul ve mulhâkatı mahallelerindeki imamlar, mahallelerine ahlak bozucu kimselerin gelmelerine engel olacaklar, namaza devam edilmesini sağlayacaklar, içki ve benzeri kötü alışkanlıkları olanların mahallelerden atılmalarına çalışacaklardır.⁸

Tekke ve zaviyeler tasavvufi düşüncenin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği birer vakıf müessesesidir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesinde büyük ölçüde rol oynayan bu kurumlar, Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Osmanlı fetihlerinin kolaylaşması ve başarılı olmasında da büyük bir rol oynamışlardır. Ayrıca atıl ve boş toprakların işlenmesi, köylerin gelişmesi ve köy halkının ilerlemesinde de büyük bir görev ifa etmişlerdir.⁹ Bu şekilde vakıf eserler, Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinde de önemli rol oynamıştır. Zira zâviyeler ve aşağıda ele alınacak olan imâretlerde göçmenlerin tam olarak yerleşinceye kadar ihtiyaçlarının temin edilmesi Türk nüfusun bu bölgelere göçmesini teşvik etmiştir.¹⁰

İlmi faaliyetin, eğitim ve öğretimin belirli bir programa göre gerçekleştiği medreseler, medeniyetin temel unsuru olan insanın yetiştirildiği birer ilim yuvası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultanlar, hatunlar, devlet ileri gelenleri ve varlıklı insanlar tarafından kurulan medreseler, Türk-İslâm medeniyetinin en önemli parçalarından birisidir. Medreseler bütün Müslüman-Türk devletlerinde

⁷ İsmet Kayaoğlu, İslâm Kurumları Tarihi II, Konya, 1994, s. 67.

⁸ Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991, s. 204-205.

⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 206. Tekke ve zaviyelerin rolü konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, 2.bsk., İstanbul, 1980.

¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Konya, 1994, XIV, 55-56.

görölmektedir. Hatta diğler müslüman milletler tarafından da kurulmasına rağmen medreseler, büyük oranda Türk-İslâm medeniyetinin ürünüdür.¹¹

Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk tarafından daha sistemli ve devlet tarafından desteklenen birer kurum haline getirilen medreselerde öğretim ücretsiz olduğu gibi, öğrencilerin her türlü ihtiyacı vakıf gelirlerinden karşılanmış hatta burs dahi verilmiştir. Meselâ, Konya Altun-Aba Medresesi (İplikçi)'nin 1202 tarihinde tanzim edilen vakfiyesine göre yüksek seviyede üç öğrenciye on beşer dinar, orta seviyede on beş öğrenciye ayda on dinar ve ilk seviyede yirmi öğrenciye de ayda beşer dinar ödenmekteydi. Ayrıca bu vakfiyede öğrencilerin ilim seviyelerinin yükseltilmesi için her yıl medreseye yüz dinar değerinde kitap alınması öngörülmektedir.¹²

Tarihimizde bîmârîstan, dârüşşifâ ve şifâhane gibi isimlerle tesis edilen vakıf eserler, Türk-İslâm medeniyetinde sağlık alanında hizmet üstlenmişlerdir. Her hangi bir dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinin verildiği bu müesseseler, hastalıkların tedavisi yanında sağlık alanında birer eğitim kurumu olarak da hizmet görmüştür. Medreselerin bünyesinde açılan ve Dâruttib denilen tıp medreseleri buna örnek olarak verilebilir.

Tarihimizde tesis edilen dârüşşifâlara bir örnek olmak üzere Haseki Sultan'a ait Muharrem 958/Ocak 1551 tarihli bir vakfiyede yer alan Dârüşşifâ'nın işleyişi ile ilgili bazı hususlara kısaca işaret etmek istiyoruz. Bu vakfiyeye göre burada görev yapacak doktorlar, mesleklerinde çok iyi yetişmiş olmalıdırlar. Yine bu doktorlar güzel ahlak sahibi, güler yüzlü ve tatlı dilli olmalı; hastayı bu şekilde karşılamalıdır. Zira hastanın tedavisi için bu durum oldukça önemlidir. Hastaların tedavisi için gerekli olan ilaç ve benzeri gıdalar, tedavi için bu müesseseye başvuran kimselere ücretsiz olarak sağlanacaktır.¹³ Günümüzde bile pek çok devletin sağlık alanında ulaşamadığı bir seviyeye, vakıflar yoluyla bu şekilde ulaşılmış olması, bu kurumun medeniyetimizdeki rolünü en iyi ortaya koyan delillerden birisi olsa gerektir.

Medeniyet tarihimizde sosyal ve ekonomik gayelerle tesis edilen imâretler, asırlar boyunca medrese öğrencileri, yoksul ve kimsesiz insanlar ile yolcular için önemli hizmetler üstlenmiştir.¹⁴

Tarihimizde bu maksatla kurulan pek çok vakıf eserlerden birisi olan Râhatoğlu Vakfı'nın vakfiyesine göre vâkıfın ihtiyaç sahibi akrabasına, ihtiyarlara, yetimlere, dullara, kötürüm ve cüzzamlılara yardım edilecek; fukara ve

¹¹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 6.bsk., İstanbul, 1997, s. 333.

¹² Kayaoğlu, İslâm Kurumları Tarihi II, s. 69-70.

¹³ Vakfiyenin tam metni için bkz. Mehmet Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara, 1991, s. 165-167. İslâm dünyasında klasik hastanelerin adı olan Bîmârîstan ve Türk-İslâm medeniyetindeki diğler örnekleri için bkz. Arslan Terzioğlu, "Bîmârîstan", DİA, İstanbul, 1992, VI, 163-178.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Şeker, a.g.e., s. 157-163; Kazıcı, a.g.e., s. 208-209.

miskinlerin techiz ve tekfinleri sağlanacaktır.¹⁵ Bu şekilde hayatta iken başkasına muhtaç durumda olanlar, öldükleri zaman da ortada kalmayacak ve kimseye yük olmadan dini vecibeleri yerine getirilerek ebedi hayata uğurlanacaktır.

Kervansaraylar, Türk-İslâm medeniyetinde yer alan önemli bir diğer vakıf kurumudur. Uzaktan bakıldığında bir kaleye benzeyen kervansaraylar, İslâm dünyasında daha önce kurulan ribatların bir devamıdır.¹⁶ Anadolu Selçukluları dönemindeki canlı ticaret hayatının ve gelişmiş ekonominin temelini teşkil eden kervansaraylar Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Antalya gibi büyük şehirler arasındaki yollarda birer günlük aralıklarla inşa edilmiştir. Beylikler ve bilhassa Osmanlılar döneminde ise hemen her şehirde ve şehirler arasındaki 40 kilometrelik mesafelerde kurulmuş ve adeta Anadolu kervansaray ve hanlarla donatılmıştır.¹⁷

Kervansaraylar, her hangi bir fark gözetilmeksizin yolcuların ve tüccarın rahat ve emniyet içinde konaklayabilecekleri, her türlü ihtiyaçlarını sağladıkları yerlerdi. İçlerinde yatakhaneleri, aşevleri, erzak ambarları, depolar, ahır ve samanlıklar, mescitler, hamamlar, şadırvanlar, hastane ve eczaneler, ayakkabıcılar ve nalbantlar bulunan vakıf kervansaraylarda her türlü ihtiyaç ücretsiz olarak karşılanırdı.¹⁸ Vakfı olmayan kervansaraylarda ise kalanlar çok az miktarda bir ücret öderlerdi.¹⁹

Çeşme, sebil, şadırvan, su bendleri gibi vakıf eserleri, bugünkü anlamda belediyelerin yerine getirdiği kamu hizmetlerini ifa etmekteydi. Günümüzde büyük yatırımları gerektiren bu hizmetler, Türk-İslâm medeniyetinde vakıflar yoluyla yaygın bir şekilde ve ücretsiz olarak insanların hizmetine ve istifadesine sunulmuştur. Ayrıca bu şekilde büyük sanat ve mimari değeri olan eserler meydana getirilmiştir. Sultan III. Ahmed Çeşmesi gibi eserler, aynı zamanda “su gibi aziz olmak” amacına ulaşmak için tesis edilmiştir.²⁰

Sonuç olarak, Türk-İslâm medeniyetinde pek çok alanda görülen vakıf eserler, mülkü tedavülden çıkardığı ve sermayeyi dondurduğu, bir tembeller sınıfı (mürtezika) doğurduğu, haksız kazanç sonucu elde edilen malın müsadere-den kurtarılması için vakıf yapıldığı ve kurulan vakıflara sağlanan vergi muafiyetinin devleti vergi kaybına uğrattığı gibi sakıncalarından²¹ bahsedilse de, bazı istisnalar dışında Türk-İslâm medeniyetinde kuruldukları amaçlar doğrultusunda hizmet vererek, medeniyetimizin en önemli unsurlarından birisini teşkil

¹⁵ İsmet Kayaoğlu, “Râhatoğlu ve Vakfiyesi”, Vakıflar Dergisi (1981), Sayı: X, s. 6.

¹⁶ Kazıcı, a.g.e., s. 211.

¹⁷ Feramuz Berkol, “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, Vakıflar Dergisi, Sayı: X, s. 346.

¹⁸ Kayaoğlu, İslâm Kurumları Tarihi II, s. 72.

¹⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 213.

²⁰ Şeker, a.g.e., s. 168.

²¹ Vakfın sakıncaları konusunda geniş bilgi için bkz. Nazif Öztürk, Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, 1.bsk., Ankara, 1983, s. 140-151.

etmiştir. Aynı zamanda devlet-millet kaynaşmasının sağlanması ve karşılıklı güven duygusunun tesisi; sosyal adalet, dayanışma ve bütünleşmenin tesisi; ilimler yanında mimarlık ve güzel sanatların gelişmesi; iktisadi kalkınma ve toplumun sosyo-ekonomik problemlerden en alt seviyede etkilenmesinde²² önemli bir rol üstlenen vakıflar, günümüz dünyasında oldukça büyük tahribattan sonra fark edilen çevre bilincinin oluşması ve yaşadığımız dünyanın içindekilerle beraber korunmasında önemli roller üstlenmiştir.

Bu şekliyle vakıflar, dünü bugüne bağlayan tarihin şahitleri olarak korunmaya ve günümüzdeki gelişmeler doğrultusunda tarihteki canlılığına kavuşturulmaya muhtaçtır. Bu maksatla toplumda vakıf bilincinin oluşturulması ve maddi-manevi bütün değerlerin emanet edileceği genç nesillerin bu konuda da eğitilmesi gerekmektedir. Mevcut vakıf eserlerin korunması, amaçları dışında kullanılmaması, bunlardan istifade ederken hak ve hukuka riayet edilmesi, topluma hizmet etmek üzere gerekli vakıfların kurulması ve benzeri konularda hem yetkililere ve hem de topluma büyük sorumluluk ve görevlerin düştüğü unutulmamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Ateş, İbrahim, “Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, Vakıflar Dergisi (1982), Sayı: XV, s. 55-88.

Berki, Ali Himmet, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkışafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, Vakıflar Dergisi (1965), Sayı: VI, s. 9-13.

Berki, Şakir, “Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler”, Vakıflar Dergisi (1965), Sayı: VI, s. 85-91.

-----, “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, Vakıflar Dergisi (1968), Sayı: VII, s. 45-52.

Berkol, Feramuz, “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, Vakıflar Dergisi, Sayı X: s. 345-365.

Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zaviyeler, 2.bsk., İstanbul, 1980.

Kayaoğlu, İsmet, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, Vakıflar Dergisi (1976), Sayı: XI, s. 49-55.

-----, “Râhatoğlu ve Vakfiyesi”, Vakıflar Dergisi (1981), Sayı: XIII, s.1-29.

-----, İslâm Kurumları Tarihi II, Konya, 1994.

Kazıcı, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991.

²² Nitekim İsmet Miroğlu'na göre de vakıflar yüzyıllar boyunca Türk-İslâm dünyasında sosyal nizamın her türlü sarsıntı ve zedelenmeden korunmasına hizmet etmiştir. (Bkz. “Vakıfların Türk-İslâm Dünyasındaki Yeri”, Vakıflar, İstanbul, 1984, s. 22).

Köprülü, Fuat, (1942) “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, Vakıflar Dergisi (1942), Sayı: II, s. 1-13.

Miroğlu, İsmet, “Vakıfların Türk-İslâm Dünyasındaki Yeri”, Vakıflar, İstanbul, 1984, s. 22.

Öztürk, Nazif, Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, 1.bsk., Ankara, 1983.

Ruben, Walter, “Budist Vakıflar Hakkında”, Vakıflar Dergisi (1942), Sayı: II, s. 173-183.

Şeker, Mehmet, İslâmda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara, 1991.

Terzioğlu, Arslan, “Bîmâristan”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 163-178.

Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 6.bsk., İstanbul, 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri”, Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Yay. O.Okuyar, H.İnalçık, Ankara, 1980.

-----, “XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, Vakıflar Dergisi (1982), Sayı:XV, s. 23-53.

-----, “İslâm’da Vakıf”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Konya, 1994, XIV, 19-68.